

УДК 328, 329

Олексенко В. О.,

аспірант, Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України (Україна, Київ), vladyslav.olexenko@gmail.com

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ:
1991–2017**

Розглянуто трансформацію партійної системи України з моменту здобуття незалежності і до 2017 року у контексті стабілізації політичної системи та забезпечення національної безпеки держави. У дослідженні проаналізовані ключові аспекти становлення, трансформації та функціонування партійної системи України у теоретичному та практичному вимірах, надана періодизація еволюції від атомізованої до помірковано плюралістичної. Висвітлені конкретні суспільно-політичні умови та чинники, що безпосередньо впливали на процес формування партійної системи та політичного простору, встановлено та обґрунтовано причинно-наслідковий зв'язок між ними. Проаналізовано прямий зв'язок дисбалансу політичних сил з проблемою повторюваних політичних криз та відповідними загрозами національній безпеці. Виокремлені головні переходи та чинники, що гальмують процес реорганізації державної влади, найбільш вагомим з яких залишається політичне лобі, та запропоновані відповідні опції щодо їх усунення. На підставі досвіду інституціональних перетворень, отриманого з моменту проголошення незалежності, запропоновано альтернативні моделі формування та реалізації державної влади, обґрунтована доцільність їх застосування у найближчій, середньо- та довгостроковій перспективі з урахуванням специфіки політичного простору України.

Ключові слова: національна безпека, партійна система, парламент, атомізована партійна система, партійна система поміркованого плюралізму, партійна система поміркованого плюралізму, політичний простір, політична сила.

З моменту проголошення незалежності, партійна система України зазнавала постійних інституціональних та «полносних» трансформацій, частина яких за невдалих обставин призводила до затяжних та повторюваних політичних криз. В результаті, її сучасний стан кардинальним чином відрізняється від початкового. Станом на сьогодні, партійна система України має низку невирішених проблем як у аспектах впливу на національну політику, так і у питанні політичної когабітації партій у парламенті. Актуалізує дослідження динаміки партійної системи України стратегічний характер проблематики та її вплив на процес стабілізації політичної системи, а отже і національну безпеку держави.

Еволюції партійної системи у політичних дослідженнях присвячено багато уваги: розробка даної проблематики фактично розпочалась з появою багатопартійності в Україні та знайшла своє відображення у роботах Ю. Шведа, М. Примуша, В. Литвина, В. Степаненка, О. Процика, В. Войтківа, Н. Рагозіна, А. Колодій, А. Кінева та інших. Аспекти періодизації динаміки партійної системи незалежної України досліджували А. Зелінський, О. Гарань, Ю. Шайгородський та інші. У багатьох дослідженнях українські автори спирались на системи класифікації та політичні моделі Дж. Сарторі, Ж. Блонделя та М. Дюверже. Вагомий внесок у дослідження проблематики зробили аналітичні матеріали Центру Разумкова.

У межах дослідження динаміки партійної системи України існують певні розбіжності у позиціонуванні теоретичних та практичних аспектів, обумовлені обранням авторами різних критеріїв для аналізу та різних підстав для періодизації: ідеологічних трансформацій, змін у виборчому законодавстві та правовому полі функціонування партій, ваги політичного лобі.

Мета статті – аналіз трансформації партійної системи незалежної України з огляду на їх роль

у стабілізації політичної системи та забезпеченні національної безпеки держави.

Умовно, можна виділити три ключові параметри внутрішніх перетворень у партійній системі України:

– внутрішні зміни у політичних партіях – злиття та поглинання;

– зміна формату партійної системи;

– умови політичного простору – політичний режим, виборча система, конституційно-правовий лад, соціально-дисторція суспільства тощо.

Висновки щодо політичної ваги партій на першому етапі розбудови незалежної України надали президентські вибори 1991 року: з одного боку, партійна участь у формуванні політичного інституту президентської влади і активна роль в агітації за кандидатів та політичні програми є беззаперечною; з іншого – сама передвиборча кампанія та результати виборів вказали на сприйняття політичних партій широкими масами населення скоріше як допоміжних політичних формуваль [2, с. 143].

Першу модель партійної системи незалежної України можна класифікувати за системою Дж. Сарторі як атомізовану в умовах суспільно-політичного транзиту до демократії. У теоретичній площині, система політичних координат поставала мінімалістичною: ліві – праві. На окремий політичний табір претендували також так звані «реінтеграційні партії»: репрезентуючи де-факто лівий полюс, доповнювались утопічною «надбудовою», що акцентувала увагу на можливості відновлення союзу пострадянських республік у новому інтеграційному форматі [7].

Недостатньо опираючись на реальний стан речей початкового етапу політичного транзиту, праві політичні сили позиціонували демократичні моделі західного світу як взірць та приклад для державних перетворень, але не брали до уваги специфіку політичного простору перехідної пострадянської України. У свою чергу, ліві політичні сили продовжували витрачати час на критику правих орієнтирів та парадигм.

У вересні 1993 року значна частина політичних сил обох полюсів виявилась не готовою брати на себе політичну відповідальність за можливі наслідки досить радикальних для транзитного періоду реформ та запропонувати свою кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра; президентські вибори 1994 року засвідчили невідповідність внутрішніх ресурсів партій та загальної неспроможності до проведення масштабних виборчих кампаній: з 14 партій, функціонуючих у парламенті на момент проведення виборів, лише 6 офіційно висунули своїх кандидатів [5, с. 234].

Результатом стало фактичне виключення партій із системи прийняття політичних управлінських рішень та зведення до мінімуму показників їх впливу на формування та реалізацію загальнодержавної політики.

Право Президента України формувати Кабінет Міністрів де-факто надавало йому можливість абсолютної домінації у питаннях прийняття політичних рішень. Відверте розбалансування політичної системи стримувань та противаг зробило появу концепції Кабінету Міністрів як вищого органу державної влади з винятково виконавчими функціональними обов'язками питанням часу. Дана модель була реалізована та зафіксована на нормативно-правовому рівні у 1996 році з прийняттям Конституції України. Фіксація Конституцією

президентсько–парламентської форми правління жодним чином не сприяла посиленню впливу законодавчої влади на формування загальнодержавної політики.

Період атомізованої партійної системи добіг кінця у 1997 році разом з прийняттям Закону України «Про вибори народних депутатів України» та імплікації змішаної виборчої системи, за якою здійснювались парламентські вибори у 1998 та 2002 роках: 225 народних депутатів за мажоритарною системою відносної більшості та 225 за методом пропорційного представництва – 50/50%.

Обидві класичні виборчі системи демонструють певні недоліки. Мажоритарна система, з одного боку, є досить простою у застосуванні, але через дію принципу «50% + 1 голос» призводить до втрати гранично великої кількості голосів, та, як наслідок, послаблення представництва в парламенті чи іншому виборному органі. При всій відносності недоліків пропорційної системи, наявна можливість неперсоніфікованих виборів (у разі голосування за закритими виборчими списками) та жорстка необхідність сталої багатопартійності і поляризації політичних сил для формування стабільної парламентської більшості, що була на той час недоступною.

Головними недоліками, що не давали мажоритарній виборчій системі бути прийнятною для політичної системи України, навіть у вигляді комбінованої з пропорційною, є наступні:

- зазначена вище формула голосування «50% + 1 голос» для переможця – за найбільш несприятливих обставин половина голосів виборців просто втрачається, що веде до викривлення політичного представництва та розвитку політичного авторитаризму;

- наочно продемонстрована неспроможність створити сталу парламентську більшість через партійні міграції та розрізненість позапартійних депутатів;

- можливість дискримінації малих партій через проблеми електоральної політики України: для виборця є природним орієнтуватися на представників найбільших та найвпливовіших партій, вважаючи, що представники малих партій потенційно не зможуть отримати достатньо місць у парламенті, і відповідно, не зможуть ефективно працювати в умовах меншості;

- широке поле для політичного тиску на позапартійних депутатів;

- можливість державної влади безпосередньо впливати на результати виборів за допомогою таких прийомів, як маніпуляції з адміністративним поділом виборчих округів [1].

Результатом спліту мажоритарних та пропорційних виборів стало збільшення вдвічі розмірів одномандатних округів. Фактично, головним інструментом гри стає адміністративний і фінансовий ресурс. Останнім аргументом на користь того, що вирішальна битва малих партій за представництво в парламенті була програєна ще до її початку, стає чотириохвiдсотковий прохідний бар'єр. Прикрим, але цілком природним результатом стає масове проникнення фінансово–промислових груп у велику політику.

Технічно, систему поляризованого плюралізму, що прийшла на зміну атомізованій, можна ототожнити з двопартійним парламентом або «парламентом двох змінних» – опозиції та лобювання. Поєднуючи велику

політику та великий бізнес, політичні партії почали виконувати роль груп тиску [6, с. 142].

Система політичних координат на даному етапі стала деформованою та значно ускладнилась у порівнянні з попередньою: потужний лівий полюс – розрізнений та хаотичний центр – слабкий правий полюс. У практичній площині поляризація виглядала наступним чином: пропрезидентські сили – політичний центр – з одного боку, та біполярна опозиція, лівий полюс якої представляли анти–системні партії, з іншого. Поступово, але впевнено та невідворотно, політична вага лівих сил зменшувалась з двох причин:

- невідповідність риторики лівих партій «способу життя» лідерів лівих партій («комерціалізація»);

- загострення проблем соціально–економічного, зовнішньо– та внутрішньополітичного, культурно–етнічного вимірів (розрив між багатими/бідними, мовне питання, криміналізація влади, інтеграційний курс України), демонструючи вищий пріоритет, ніж ідейні та ідеологічні протистояння лівих та правих, поступово змістили акцент з полюсної боротьби на конфронтацію між пропрезидентськими та антипрезидентськими силами.

Такі стрімкі трансформації у політичному просторі підштовхували державну владу до інституціональних експериментів, кінцева мета яких – відстояти свої позиції у великій політиці та претензії на владу у довгостроковій перспективі. У свою чергу, це спонукало опозиційні політичні сили у найкоротші терміни віднайти та імплікувати відповідні механізми противаг з метою отримати шанс зафіксувати власні позиції.

Спроби стабілізувати політичну систему знайшли своє відображення у пошуках та імплікації оптимальної для України виборчої системи: чергові парламентські вибори 2006 року проходили на основі оновленого Закону України «Про вибори народних депутатів України» за пропорційною виборчою системою з жорсткими виборчими списками у загальнодержавному виборчому окрузі та з прохідним бар'єром 3% голосів виборців.

Політичним блокам вдалося об'єднати зусилля 50 політичних партій України – представники більше половини існуючих політичних партій отримали можливість взяти участь у формуванні вищих органів державної влади. Так, наявні всі підстави стверджувати, що політична система поляризованого плюралізму трансформувалась у систему поміркованого плюралізму [4].

Інтеграційних перешкод для партійних блоків виявилось чимало:

- однаковий розмір грошової застави та прохідного бар'єру;

- людський або «особистісний» фактор – мотиви та амбіції окремих партійних лідерів, що могли суперечити партійній риториці;

- існування «технічних» партій;

Найбільш ефективними у контексті стабілізації політичної системи проявили себе наступні метаморфози:

- встановлення імперативного мандату – прямої заборони для партій, обраних за фіксованими («жорсткими») списками певної політичної сили, вільно мігрувати у парламенті між фракціями;

– зниження індексу ідеологічної поляризації законодавчої влади внаслідок різкого спаду політичної ваги лівих партій.

Найбільш спірний наслідок парламентських виборів 2006 року за новою моделлю – формування системи модифікованої двопартійності – «2,5 політичних сил» або «2,5-партійної системи»: біполярний розподіл політичного простору між лівоцентристською та правоцентристською партіями, що об'єднали навколо себе менш вагомі ліві та праві партії, мотивуючи останні наближенням до влади, а не ідеологічними орієнтирами [4].

Дострокові парламентські вибори, ініційовані у 2007 році після кількох невдалих спроб врегулювання затяжної парламентської кризи, дещо змінили положення політичних центрів у владі, але не змінили біполярності політичного простору.

Головними чинниками, що розкололи суспільство на два табори у період системи поміркованого плюралізму, були культурно-етнічні та зовнішньополітичні (в першу чергу – інтеграційні) пріоритети. У зовнішньополітичному вимірі провідні політичні сили поділились на прозахідні та проросійські, виключаючи навіть теоретичну можливість успішної політичної коагітації. Причина – наявність низки взаємовиключних параграфів у двох потенційних векторах міжнародної інтеграції. Етнічно-культурну складову суспільно-політичного дисонансу, фактично, можна вважати похідною від інтеграційної – найбільш гострою проблемою постало саме мовне питання. Соціально-економічний вимір відійшов на другий план, не в останню чергу з тієї причини, що будь-які макроекономічні прорахунки, за збігом обставин, можна було кваліфікувати як зовнішній вплив світової кризи 2008 – 2009 років.

Станом на 2011 рік, були всі підстави говорити про циклічність еволюції партійної системи незалежної України: технічно, модель поляризації політичних сил не зазнала радикальних змін, але продемонструвала тенденції до послаблення ролі партій у політичній системі та монополізації українського політичного простору. Початком переходу до альтернативної моделі партійної системи можна вважати скасування змін, внесених до Конституції України у 2004 році. Реакцією на такий стан речей стала поява нових сил з альтернативною політичною риторикою, відмінною від орієнтирів, пропонованих біполярною системою. Пріоритетними знову стають питання підтримки режиму та соціального забезпечення.

Події Майдану 2013 – 2014, що завершилися відставкою уряду та втечею президента, почали новий цикл трансформації партійної системи та політичного простору загалом: 21–22 лютого 2014 року рішеннями Верховної Ради VI скликання в Україні була відновлена дія положень Конституції України в редакції 2004 року, які передбачали парламентсько-президентську модель організації державної влади, розпочалось оновлення владних інститутів.

Партійна система України зазнала суттєвих змін: ізоляція від влади і фактичний вихід з політичної гри формувань, що до подій Майдану належали до складу пропрезидентської коаліції, рефрагментація політичних сил, які представляли нову владу. Поствиборчий період відзначився конкуренцією та конфліктами між політичними силами, що під час подій листопада 2013 – лютого 2014 років виступали на одній стороні.

Не став несподіванкою той факт, що різкі зміни в політичному просторі спричинили дезорієнтацію електоральних уподобань громадян, в першу чергу тієї частини, що не знайшла серед новостворених партій послідовників своїх вже сформованих політичних орієнтирів. З'явилися окремі політичні сектори, на які могли претендувати новостворені партійні формування.

Станом на 2014 – 2015 роки, на початку етапу нової трансформації партійна система фактично зберігала вигляд, який сформувався за результатами парламентських виборів 2012 року. Рефрагментація партійного простору – створення нових партій, розколи та злиття існуючих – пройшла кілька етапів. Станом на березень 2015 року, в Україні були зареєстровані 262 політичні партії [3].

Парламентські вибори 26 жовтня 2014 року проводились згідно Закону України «Про вибори народних депутатів України» 2011 року – за мажоритарно-пропорційною виборчою системою у співвідношенні 50/50 та прохідним бар'єром 5%. Вибори не проводилися в АР Крим і на територіях Донецької і Луганської областей, непідконтрольних Україні – загалом вибори проводились у 198 з 225 одномандатних округів [3].

Важливою особливістю виборів стало подвійне переформатування партійно-політичного поля: перший раз – після перемоги Майдану, другий – за результатами позачергових президентських виборів. За підсумками, з п'яти партій, що мали фракції в діючій Верховній Раді, у незмінному вигляді на старт нової виборчої кампанії вийшли лише дві.

Ротація у системі політичних координат «влада – опозиція» спричинила виникнення особливих умов та обмежень діяльності політичних сил, що опинилися в опозиції після Майдану: з одного боку, була відновлена вільна політична конкуренція, з іншого – представники «нової» опозиції зіткнулися з правовими наслідками діяльності екс-керівництва держави. Індивідуальний характер обмежувальних заходів не загрожував самому існуванню партій. Єдиним винятком можна вважати рішення Міністерства юстиції України щодо заборони трьом наявним в українському політичному просторі комуністичним партіям бути суб'єктами виборчого процесу та брати участь у виборах на підставі Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» №595-VIII від 14.07.2015 [3].

Наразі депутати від опозиції не входять до керівництва Верховної Ради і не очолюють жоден з парламентських комітетів; у Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» відсутній розділ, скасований ще у 2011 році, що детермінує права парламентської опозиції.

Висновки. Станом на другу половину 2017 року, партійна система України залишається біполярною: домінуючий полюс складають партії про-європейської парламентської більшості, протилежний – опозиційний сили; традиційні ліві партії у парламенті не представлені. Водночас, існує певна напруженість всередині парламентської коаліційної більшості, яка детермінується готовністю партій нести спільну відповідальність за наслідки політики Уряду щодо найбільш гострих питань сьогодення.

Що стосується подальшого розвитку подій, вбачається можливою реалізація одного з трьох сценаріїв:

1) інтенсифікація моделювання партійної системи окремими провладними політичними силами, спрямованого на фіксацію власних позицій за допомогою зосередження максимально великої кількості важелів впливу на державну політику;

2) збереження і розвитку системи поміркованого плюралізму без суттєвих змін у балансі сил;

3) початок нового циклу трансформацій у бік поляризованого плюралізму: поява нової двосторонньої ліво–правої опозиції.

Підводячи підсумки, діючу партійну систему України можна класифікувати як помірковано плюралістичну. Проте не варто забувати, що динаміка політичного простору в багатьох аспектах буде залежати від зовнішніх чинників інституційного та соціального характеру. Активний процес створення нових політичних формувань, підготовка до чергових парламентських виборів, зовнішньополітичний вплив, можливі перегрупування провладних політичних сил – сукупний вплив цих чинників утворює рівняння з багатьма змінними, наявно демонструючи, що партійна система України поки не набула статичного формату та буде змінюватись і надалі.

Список використаних джерел

1. Кобржицький В. В. Мажоритарна і пропорційна виборчі системи: переваги та недоліки [Електронний ресурс] / В. В. Кобржицький // Український науковий журнал «Освіта регіону». 2009. – №2. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/73>
2. Литвин В. Політична arena України: дійові особи та виконавці / В. Литвин. – Київ, 1994. – 495 с.
3. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити [Електронний ресурс] / Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова до міжнародного круглого столу «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування». – Київ, 2015. – 137 с. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf
4. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції [Електронний ресурс] / Центр Разумкова: національна безпека і оборона. – 2010. – №5. – С.2–33. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD116_ukr_1.pdf
5. Степаненко В. І. Політичні партії України: уроки розвитку / В. І. Степаненко // Зб. Політичні партії в незалежній Україні: роль та місце в політичній трансформації суспільства; за ред. В. Нікітіна, В. Шумілікіна. – Харків, 2001. – 486 с.
6. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: навч. посіб. / Ю. Шведа. – Львів: Тріада Плюс, 2004. – 528 с.
7. Sartori G. Parties and Party Systems: a Framework for Analysis / G. Sartori. – ECPR Press, University of Essex Print Centre, 2006. – 350 p.

References

1. Kobrzhytskyi V. V. Mazhorytarna i proportsiina vyborchi systemy: perevahy ta nedoliky [Elektronnyi resurs] / V. V. Kobrzhytskyi // Ukrainnyi naukovyi zhurnal «Osvita rehionu». 2009. – №2. – Rezhym dostupu: <http://social-science.com.ua/article/73>
2. Lytvyn V. Politychna arena Ukrainy: diiovi osoby ta vykonavtsi / V. Lytvyn. – Kyiv, 1994. – 495 s.
3. Partiina systema Ukrainy do i pislia Maidanu: zminy, tendentsii rozvytku, suspilni zapyty [Elektronnyi resurs] / Informatsiino-analitychni materialy Tsentru Razumkova do mizhnarodnoho kruhloho stolu «Partiina systema Ukrainy na suchasnomu etapi: vyklyky, problemy, suspilni ochikuvannia». – Kyiv, 2015. – 137 s. – Rezhym dostupu: http://old.razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf
4. Partiina systema Ukrainy: osoblyvosti stanovlennia, problemy funktsionuvannia, tendentsii evoliutsii [Elektronnyi resurs] / Tsentru Razumkova: natsionalna bezpeka i oborona. – 2010. – №5. – S.2–33. –

Rezhym dostupu: http://old.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD116_ukr_1.pdf

5. Stepanenko V. I. Politychni partii Ukrainy: uroky rozvytku / V. I. Stepanenko // Zb. Politychni partii v nezalezhnii Ukraini: rol ta mistse v politychnii transformatsii suspilstva; za red. V. Nikitina, V. Shumilkina. – Kharkiv, 2001. – 486 s.

6. Shveda Yu. Teoriia politychnykh partii ta partiinykh system: navch. posib. / Yu. Shveda. – L'viv: Triada Plus, 2004. – 528 s.

7. Sartori G. Parties and Party Systems: a Framework for Analysis / G. Sartori. – ECPR Press, University of Essex Print Centre, 2006. – 350 p.

Oleksenko V. O., Ph.D. student, the National Institute for Strategic Studies (Analytical and Prognostic Support for the President of Ukraine) (Ukraine, Kyiv), vladyslav.olexenko@gmail.com

The transformation of Ukrainian party system: 1991–2017

The article discloses Ukrainian party system transformation since independence and up to year 2017 in context of the political system stabilization process aimed at state's national security ensuring. The key factors of Ukrainian party system incipience, conversion and functioning are analyzed both in theoretical and practical dimensions, providing periodization of its evolution starting from age of atomized system and up to moderately pluralistic one. Specific sociopolitical conditions and factors that directly influenced the process of formation of the party system and common political space are identified, the cause-and-effect connection between them is established and substantiated. There is also analyzed straight connection between the imbalance of political forces and the problem of recurring political crises with related threats to national security. The main obstacles and factors that hinder the process of reorganizing the state power, the most significant of which remains the political lobby, are identified and appropriate options for their elimination are defined. Based on the experience of institutional transformations carried since independence, the research defines several alternative models of designation and implementation of state power and justifies the expedience of their applying in the short, medium and long term perspectives considering Ukrainian political environment distinctive features.

Keywords: national security, party system, parliament, atomized party system, party system of polarized pluralism, moderately pluralistic party system, political environment, political force.

* * *

УДК 328.18:94(477)

Левченко А. В.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології, Хмельницький національний університет (Україна, Хмельницький), andrilevchenko@gmail.com

Левченко М. О.,

кандидат економічних наук, ст. викладач кафедри міжнародних економічних відносин, Хмельницький національний університет (Україна, Хмельницький), confmev@gmail.com

ФЕНОМЕН САМООРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: НА ОСНОВІ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

Досліджуються процеси самоорганізації у виникненні та функціонуванні Запорозької Січі як військово-політичної організації. Визначається Запорозька Січ, як форма саморозвитку української спільноти, її переходу до вищих форм соціальної організації, до творення нових структур та інститутів політичної влади в Україні. Самоорганізаційні механізми розглядаються як передумова динамічного розвитку й згуртування українського суспільства, з одного боку, і як компенсаторний чинник розбалансованості й розколотості його в час нестабільності, політичних і військових потрясінь, з іншого. Робиться висновок, що протягом багатьох десятиліть для функціонування Запорозької Січі як організації був характерний широкий спектр політичної та військової діяльності. Загалом на українських землях не було практично жодної сфери життя, яка залишалася поза увагою Коша Війська Запорозького.

Ключові слова: Самоорганізація, Запорозька Січ, державність, державотворення.

У своєму історичному розвитку українське козацтво проходить значну еволюцію організаційного